

Л.О. Панкова,
кандидат філософських наук, доцент,
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

МОДЕЛІ СИНТЕЗУ ПАРАДИГМ У ПІЗНАННІ СОЦІАЛЬНОГО СВІТУ

Вибір методології вивчення соціальних явищ і процесів обумовлений парадигмою соціального, якої дотримується дослідник. Плюральність форм суспільного устрою створює необхідність розробки теорій різного рівня абстракції, що відображають загальні, особливі і одиничні властивості суспільства як способу буття соціального.

Соціальне в самому широкому значенні є системною сукупністю властивостей і ознак, притаманних явищам як колективного, так і індивідуального життя людей, завдяки яким вони включаються в особливий світ, виділений з природи і від природи відмінний. Слід також розмежовувати такі поняття як соціальне (соціум) і суспільство. Суспільство є організаційною формою дійсного буття соціального, його зародження, відтворення і саморозвитку [6].

Найбільш абстрактний рівень вивчення суспільства відповідає соціально-філософському пізнанню, яке вивчає відтворювані моделі соціального, регулятивні інваріанти суспільного життя, універсальні властивості організації суспільства, що виражають його родову, константну сутність. Соціальна філософія пропонує системний погляд на соціум, задаючи методологічні орієнтири у вивченні конкретних форм суспільного буття, що дозволяють зрозуміти специфіку їх функціонування та розвитку.

Соціальна філософія прагне розкрити не тільки сутнісні константи соціального буття, але й загальні умови і механізми його повсякденного існування. У вузькому сенсі соціальне характеризує суб'єктів соціальної дії, види соціальних зв'язків у суспільстві (між особистістю та суспільством, між соціальними спільнотами, між особистістю, спільнотою і суспільством).

Отже, соціальне є дуже складною концептуальною моделлю, що втілює у собі реальні відносини подібності між конкретними суспільствами. Установка на аналіз родових рис суспільної організації поєднується з дослідженням їх конкретно-історичних форм.

Теоретичне тлумачення соціального на найбільш абстрактному рівні пізнання розпадається на багато опозиційних ліній. У загальному вигляді ці лінії можна представити наступним чином:

- соціальне може розглядатися як ідеальний феномен (*соціальна феноменологія, екзистенціалізм*), або як реальний феномен (*функціоналізм*);
- соціальне як «штучний» феномен (*раціоналізм*) або «природний» феномен (*інституціоналізм*);
- соціальний світ як суб'єктивний (*соціальна феноменологія*) або об'єктивний (*функціоналізм, марксизм*);
- соціальний світ як «субстанція» або «взаємозв'язок явищ» (*реляційна концепція*);
- соціальне як діяльність (*функціоналізм*) або структура (*структуралізм*).

Феномен соціального має безліч форм прояву, чим пояснюється різноманітність пізнавально-дослідницьких підходів, які акцентують різні смисли соціального: «факт», «дія», «взаємодія», «гра», «сенс», «значення», «структура», «функція», «роль», «група», «інститут» та ін.

Дати цілісну та вичерпну характеристику соціального неможливо в межах однієї теорії, тим більш, дотримуючись крайніх полюсів методологічних позицій соціально-філософського дослідження суспільства. У зв'язку з цим найбільш виправданими є моделі синтезу методологічних опозицій. Наприклад, доречно поєднувати *субстанціоналізм* з *релятивізмом*, тобто вбачати в мінливій конфігурації життєвих процесів і зв'язків між людьми наявність константних сутнісних параметрів. Згідно з *реляційною концепцією*, суспільство виражає суму зв'язків і відносин між індивідами. Соціальна теорія рухається від явних проявів суспільного життя до попередніх їм сутнісних відносин, які роблять необхідними ці прояви. Окремі індивіди можуть усвідомлювати, або не усвідомлювати ці відносини. Проте, суспільне знання має здатність проявляти приховану сутність соціальних процесів.

Однією з фундаментальних опозицій вивчення соціального світу є *діяльнісний* та *структурний* підходи. *Діяльнісний підхід* розглядає соціальне як феномен, що конструюється повсякденними діями індивідів; *структурний підхід* віддає перевагу інституційному рівню у створенні соціального світу. Різноманітні соціально-філософські вчення (*феноменологію, екзистенціалізм, функціоналізм, структуралізм, марксизм*) можна трактувати як варіант одного з цих підходів. Діяльнісний підхід, представлений, насамперед, М. Вебером [3], розглядає

соціальні об'єкти як результати осмисленої людської поведінки. Структурний підхід, представлений Е. Дюркгеймом [5], трактує соціальну структуру як зовнішню і примусову по відношенню до індивіда.

Моделі синтезу опозиційних парадигм прагнуть усунути недоліки кожної окремої парадигми. Відповідно до цих моделей, соціальні зміни є результатом відтворення і перетворення соціальної структури в межах соціальних практик суспільства. Механізм соціальної трансформації розглядається як узагальнений пояснювальний принцип породження соціального світу. Поняття трансформації використовується в широкому сенсі як зміна форми буття соціального.

Конфліктуючі перспективи розуміння соціального намагається синтезувати *модель конструювання соціальної реальності*, запропонована П. Бергером [1]. Відповідно до цієї моделі, існує безперервний діалектичний процес: суспільство формує індивідів, які підтримують існування суспільства, створюють його. Суспільство є результатом об'єктивності людської діяльності. Соціальна структура сприймається індивідом як зовнішня і відчужена примусова фактичність. Індивіди, зі свого боку, створюють, конструюють ознаки суспільства, що більш відповідають їх власним особистісним орієнтирам, і таким чином, повторно привласнюють або інтерналізують суспільство.

Дещо інший ракурс бачення проблеми взаємозв'язку суспільства та індивідів пропонує Р. Бхаскар [2]. На його думку, індивіди не можуть створювати суспільство, оскільки суспільство завжди передувє їм і становить необхідну умову для їх діяльності. Соціальне тут постає як сукупність структур, звичайних практичних процедур і умовностей, які реально існують тільки в силу того, що індивіди відтворюють і перетворюють їх. Суспільство існує в людських діях, але дія завжди відтворює ту чи іншу соціальну форму. Між суспільством як структурою і діями індивідів існує онтологічний розрив. Способом зв'язку між суспільством і індивідом є відтворення або перетворення. Така модель синтезу структурної і діяльнісної парадигм має назву *реіфікаційної моделі*. Вона розглядає соціальне одночасно і як об'єктивний порядок суспільного буття, що задається «зверху», з боку інституційних впорядкованих структур, і як світ взаємоузгоджених типових уявлень індивідів, систем релевантності соціального знання, погоджених соціальних смислів [2].

Свою модель синтезу парадигм у дослідженні суспільства, яка отримала назву *теорія структуризації*, запропонував Е. Гідденс. На його думку взаємовплив соціальної структури і дій індивідів доцільно досліджувати через призму повсякденного життя людини. Одним з центральних понять цієї теорії є поняття соціального агента, який має власний стратифікаційний механізм. Цей механізм включає у себе три рівні: мотивацію дії, раціоналізацію дії і рефлексивний моніторинг дії. Мотивація розглядається як потенціал дії, як усвідомлені і неусвідомлені бажання, що спонукають агента до дії. Раціоналізація дії - це здатність індивіда рутинно підтримувати розуміння підстав своєї діяльності. Рефлексивний моніторинг дії характеризується Гідденсом як безперервне відстеження індивідом своїх дій, дій інших людей, а також існуючих і створених умов дії [4].

Ще однією моделлю синтезу структурного і діяльнісного підходів є *теорія морфогенезу* М. Арчер. Поняття морфогенезу описує складний взаємовплив структур і дій, яке відбувається в даній формі суспільства, або при даному стані системи. Діяльність не тільки сприяє структурним і культурним змінам, але й сама змінюється в ході цього процесу. У такому контексті виявляються і найважливіші риси діяльності - цілеспрямованість, здатність до міркувань, прагнення розвитку і новацій, що пов'язані з можливістю реалізації людської здібності до пізнання. За допомогою поняття «подвійного морфогенезу» М. Арчер описує процес, в якому формування і структури, і діяльності є результатом їх взаємодії: діяльність формується і змінює структуру в процесі власної зміни [7].

Таким чином, моделі синтезу парадигм у дослідженні соціального світу, зокрема такі, що об'єднують конфліктуючі структурний і діяльнісний підходи, орієнтуються на подолання обмеженості класичних соціально-філософських вчень, дають змогу вивчати суспільство як безперервний процес, що триває у часі, демонструють нерозривність внутрішнього і зовнішнього, суб'єктивного і об'єктивного в суспільному бутті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 336 с.
2. Бхаскар Р. Общества / Р. Бхаскар // Социо-Логос [пер. с нем., англ., франц.]. – М. : Прогресс, 1991. – 480 с.
3. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1990. – 804 с.
4. Гидденс Э. Элементы теории структуризации / Э. Гидденс // Современная социальная теория: Бурдьё, Гидденс, Хабермас. – Новосибирск : Издательство ИГУ, 1995. – 354 с.
5. Дюркгейм Э. Социология, её предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм. – М. : Канон, 1995. – 349 с.
6. Момджян К. Х. Введение в социальную философию : учеб. Пособие / К. Х. Момджян. – М. : Высш. шк., КД «Университет», 1997. – 448 с.
7. Archer, Margaret S. Structuration versus morphogenesis / Margaret S. Archer // Eisenstadt and H. J. Helle (eds), Macro-Sociological Theory. Vol. 1, pp. 58–88, London: Sage.